

JEROEN CORNILLY

HET VERLANGEN NAAR ZEE

*Tweehonderd jaar vakantie aan zee
en bouwen aan de kust*

UITGEVERIJ TIJDSBEELD

INLEIDING

DE HEERLIJKSTE VAKANTIE- BESTEMMING

*Geschiedenis herhaalt zich nooit,
maar rijmt altijd een keer*

– Spinvis, Oostende (2011)

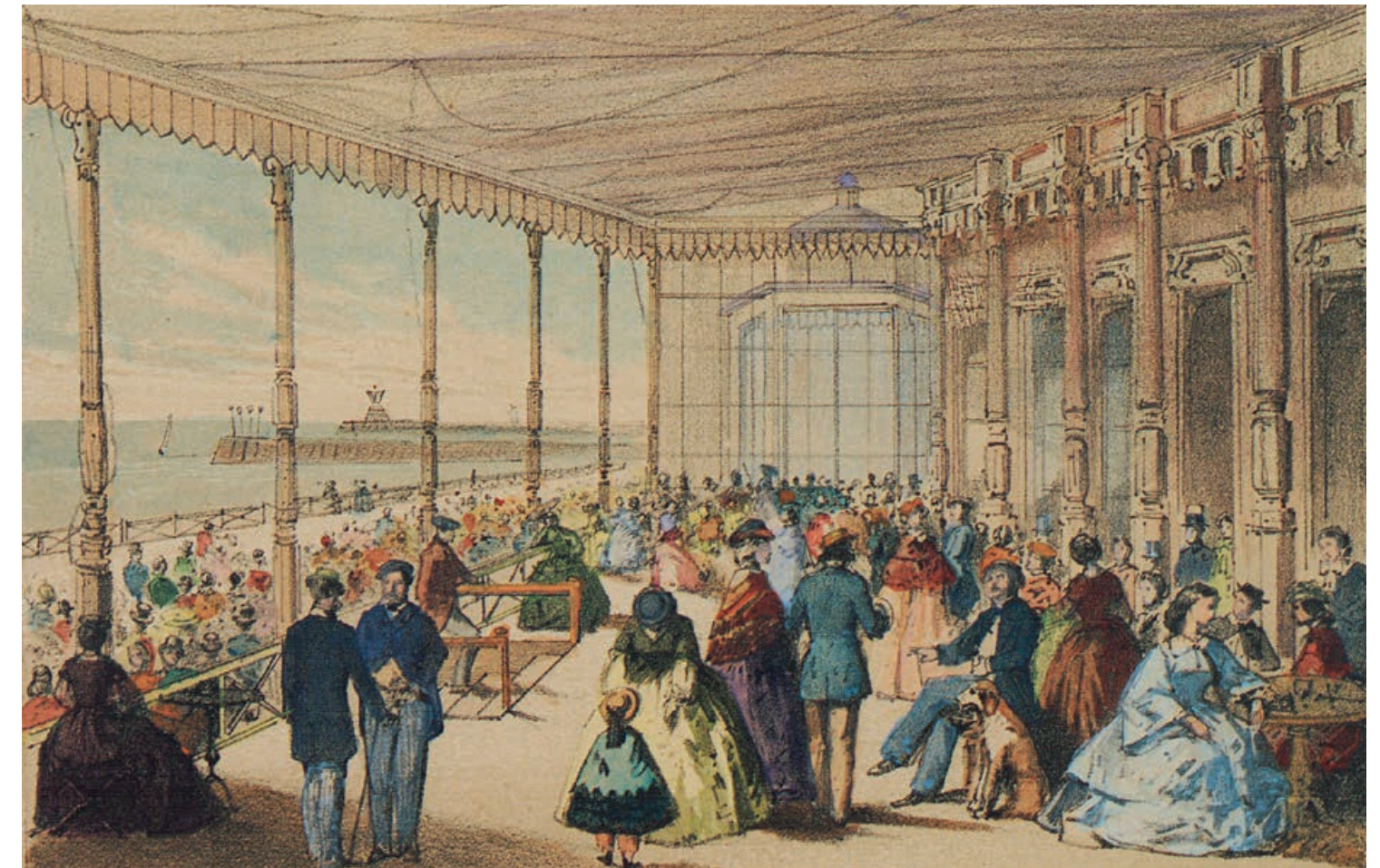
De Brusselaar Emile-Henri t'Serstevens en zijn echtgenote Marie Dastot brachten vanaf de late negentiende eeuw met hun gezin hun zomers door aan de Belgische kust. Deze verwoede amateurfotografen maakten samen tientallen beelden van hun villa in Knokke en van het strandleven. Ze geven een beeld van het prille kusttoerisme in Knokke in de jaren 1895-1905.

Het eerste kursaal van Oostende, naar een ontwerp van Hendrik Beyaert, stond op de zeedijk ter hoogte van de Vlaanderenstraat.
Lithografie Adrien Canelle, ca. 1855

Het eerste kursaal van Oostende met links de uitbreiding in gietijzer en glas, ca. 1865

Het terras van het eerste kursaal van Oostende. Lithografie Simoneau & Toovey, 1855

Het strand van Blankenberge. Fotochrom Neurdein frères, ca. 1890

HET KUSTTOERISME STEVIG VERANKERD (1865-1886)

De oudste Belgische badplaatsen verwierven al snel een vaste plaats in internationale reisgidsen. Karl Baedeker schetste in zijn in 1850 verschenen reisgids voor België nog een opvallend contrast tussen Oostende en Blankenberge. Terwijl Oostende goed bereikbaar en al mondain te noemen was, bleek de sfeer in het vissersstadje gemoedelijker en was het toerisme er een stuk voordeliger. De auteur stelde vast dat badgasten er, als ze dat wensden, ongehinderd in hun badjas konden rondwandelen. Baedeker bracht met de regelmaat van de klok herwerkte Franstalige (vanaf 1859) en Engelstalige (vanaf 1869) versies van zijn reisgids voor België en Nederland op de markt. De opeenvolgende uitgaven geven aan hoe het toerisme in de Belgische badplaatsen in de loop van het derde en vierde kwart van de negentiende eeuw veranderde. In de eerste Franstalige gids uit 1859 klinkt het al dat Blankenberge op het vlak van luxe en prijszetting steeds meer in de richting van Oostende opschoof. De ontluikende badplaats Heist zou ongetwijfeld de plek van Blankenberge innemen. Het *Handbook for travellers. Belgium and Holland* uit 1869 vermeldt al vier badplaatsen. Heist is dan nog een bescheiden plek met betaalbare hotels, terwijl Blankenberge in tien jaar tijd van een primitieve tot een moderne badplaats geëvolueerd is. Oostende, dat verder is uitgegroeid tot de belangrijkste badplaats, is bijzonder geliefd bij het Duitse publiek. Nieuwpoort ten slotte wordt kort omschreven als een sporadisch bezochte badplaats. De editie van 1878 vermeldt het ontluikende toerisme in Middelkerke, dat vanaf de editie 1888 als een volwaardige badplaats wordt opgenomen. In de periode tussen de eerste Franse Baedekereditie en de gids uit 1888, de laatste waarin de kusttram nog niet vermeld wordt, professionaliseert het Belgische kusttoerisme zich – zeker aan de Oostkust – hoe langer hoe meer.

EEN GROEIEND AANTAL TOERISTEN

Er heerste omstreeks 1865 veel optimisme over de mogelijkheden van het badtoerisme. Een medisch tijdschrift voorspelde in 1866 dat over afzienbare tijd de kleinste dorpen 'met een voet in zee' bezoekers zouden aantrekken. De aangekondigde explosieve

groei van het aantal badplaatsen bleef in de periode 1865-1885 nog uit, maar een vakantie aan zee was tegen 1870 wel een vaste waarde voor wie het kon betalen.

Cijfers uit de periode 1860-1880 van het aantal toeristen tonen de groeiende populariteit van het toerisme en de verhoudingen tussen de oudste badplaatsen. De gemeenten hadden een goed beeld van deze cijfers, aangezien herbergiers en hoteluitbaters verplicht waren om op regelmatige tijdstippen lijsten van hun gasten aan de gemeentelijke administratie over te maken. De cijfers werden jaarlijks opgenomen in de verslagen van het gemeentebestuur en vormden vanaf de jaren 1850 ook de basis voor in de pers gepubliceerde '*listes des étrangers*', overzichten van wie in welk hotel verbleef. Ze werden vooral in 'seizoenskranten' afgedrukt, die een of meer keren per week verschenen en naast de vreemdelingenlijsten ook alle nuttige informatie over het toeristische aanbod omvatten, eventueel aangevuld met lokaal nieuws of een feuilleton. Publiciteit van lokale handelaars, restaurants en hotels zorgde ervoor dat deze media rendabel konden zijn. Aan de Belgische kust – vooral aan de Oostkust – werden in de loop van de negentiende eeuw tientallen titels op de markt gebracht, waarvan sommige het maar enkele jaren uithielden. Een van de oudste voorbeelden is *Phare de Blankenberghe*, een krant die in de periode 1855-1863 tijdens de zomermaanden wekelijks verscheen. Het gemeentebestuur zelf nam hiervoor het initiatief met de bedoeling 'alle inlichtingen te verstrekken die de toerist kan interesseren'. Al snel werd deze seizoenspers aan de privémarkt overgelaten. In Blankenberge bracht Edouard Daveluy vanaf 1864 het blad *Vigie de la Côte* op de markt, dat uitgroeide tot een van de belangrijkste en langstlopende seizoenskranten van de Oostkust. De uitgever adverteerde op de voorpagina dat hij de 'officiële' vreemdelingenlijst voor Blankenberge publiceerde, wat wees op de goede verstandhouding met het stadsbestuur. In latere jaren werden ook lijsten voor Heist, Knokke en Wenduine opgenomen. In Oostende publiceerde de lokale krant *Feuille d'Ostende* vanaf 1851 een vreemdelingenlijst. Vanaf 1878, het jaar waarin het nieuwe kursaal de deuren opende, werd de markt beheerst door *La Saison d'Ostende*, een uitgave van Jules Daveluy, zoon van Edouard. Deze krant, met in de hoofding een gravure van het nieuwe kursaal, rolde in de periode juni-oktober tweemaal per week van de persen en pakte voor Oostende uit met de '*seule liste officielle des étrangers*'.

De officiële vreemdelingenlijsten van deze grote kranten blijken de meest volledige en accurate te zijn, ook al waren ze ver van volledig en moeten ze bijgevolg met de nodige omzichtigheid gebruikt worden. Ze bieden een kleurrijk beeld van het publiek dat naar de kust afzakte en geven ook een indicatie van het evoluerende logiesaanbod. Meer en meer inwoners van de badplaatsen probeerden vanaf de jaren 1850 een graantje mee

De Gentse hoogleraar scheikunde en amateurfotograaf François Donny bouwde in 1871 een villa in De Panne. Hij maakte vanaf 1875 tientallen foto's van de zee, het strand en de duinen in de nog prille badplaats.

Promotiefolder met het tram- en spoornet van de kust, met voorstellingen van toeristische gebouwen uit verschillende badplaatsen, 1906

Drukte op de zeedijk van Westende.
Tussen de villa's staan nog enkele tijdelijke
gebouwen, ca. 1900

6587. P. 2 - OSTENDE LA DIGUE EN MER.

De westelijke zeedijk van Oostende is bijna volledig volgebouwd. Het Royal Palace Hotel is nog niet gerealiseerd. Fotochrooms, ca. 1895

De havengeul van Blankenberge met de staketsels. Vooral het oosterstaketsel was bij toeristen populair als wandelpromenade. Enkele toeristen maken een uitstapje met een roeiboot. Fotochrom, ca. 1895

5743. P. 2 - BLANKENBERGHE LA PLAGE ET LE KURSAAL.

Het strand van Blankenberge met badkarren en strandgasten in zee, ter hoogte van het kursaal en Grand Hôtel des Bains et des Familles. Fotochrom, ca. 1890

Promotieaffiche voor Blankenberghe, ontworpen in 1894 door Henri Cassiers voor het stadsbestuur en de uitbater van de pier. Naast de pier en het kursaal bracht Cassiers ook de belangrijkste hotels in beeld: Hôtel Continental, Grand Hôtel des Bains et des Familles, Hôtel du Lion d'Or, Grand Hôtel Goderis, Hôtel du Kursaal, Hotel Victoria, en Grand Hôtel de l'Océan.

Marie Dastot op het staketsel van Nieuwpoort, gefotografeerd door haar echtgenoot Emile-Henri t'Serstevens, ca. 1900

Het Westerstaketsel van Oostende was een geliefkoosde wandelplek voor toeristen. Staketsels waren een dankbaar alternatief voor een echte pier. Fotochrom, ca. 1895

Wandelaars op de pier van Blankenberge. Fotochrom, ca. 1895

CHEMINS DE FER DE L'ETAT ET DU NORD-BELGE

LA PANNE-BAINS

Imp. J. GOFFIN FILS, 109, Avenue Fossiny, Bruxelles-Midi.

Affiche ter promotie van De Panne, met een voorstelling van het strandleven, 1911

ook paardenrennen in Blankenberge, met financiële steun van het stadsbestuur. De hippodroom bleek al snel verlieslatend en het initiatief stierf in 1896 een stille dood. Er bleek voorlopig niet voldoende publiek te zijn voor twee renbanen aan de Belgische kust.

Sportief amusement in het algemeen won in de late negentiende eeuw sterk aan belang. Tennis werd steeds populairder op de Belgische stranden, zeker bij de Brusselse toeristen. De sport was overgewaaid uit Engeland. Niet toevallig was het op initiatief van de Engelse journalist Andrew Pitcairn-Knowles en de Belgische tennisspeelster Marie-Rose de Laveleye dat op het Oostendse strand de eerste echte toernooien georganiseerd werden. Kort voor 1900 werd de Ostend Lawn Tennis Club opgericht, een vereniging met een internationaal bestuur die voor een internationaal publiek toernooien organiseerde. Met de steun van het stadsbestuur en het kursaal konden ze dicht bij de Wellington hun eigen stek met verschillende tennisbanen aanleggen. Ook in andere badplaatsen kreeg tennis een vaste plek. De in 1909 opgerichte Société Anonyme Tennis de Heyst-Duinbergen bouwde op de duinen tussen beide badplaatsen een clubhuis dat uitkeek over enkele tennisvelden. Datzelfde jaar legde ook de Société Anonyme Le Coq-sur-Mer in het centrum van de badplaats acht tenniscourts aan, waarop al snel toernooien georganiseerd werden. Architect Octave Van Rysselberghe ontwierp in 1905 een complex met een clubhuis en zes velden in de

schaduw van het Westend' Hotel, waardoor de pas opgerichte maatschappij Westend Lawn Tennis over een volwaardige plek voor de organisatie van tenniswedstrijden beschikte. Hôtel de l'Espérance in Bredene wees op een zijgevel nadrukkelijk naar de tennisvelden die exclusief voor de gasten ter beschikking stonden. Dat er voor het in 1914 voltooide prestigieuze kursaal van Middelkerke prominent tennisbanen waren aangelegd, onderstreepte het belang van de sport voor het kusttoerisme aan de vooravond van de Eerste Wereldoorlog.

De Engelsen introduceerden aan het einde van de negentiende eeuw ook de golfsport. *'In recent years several golf-courses have been made in Belgium. There is one at a place called Le Coq, near Ostend, where Leopold II, the present King of the Belgians, founded a club. It is very pretty, and there is a fine club-house (...)* Another place for golf is Knocke, a seaside village near Bruges, where the game was introduced by a few Englishmen some years ago': dit schreef de Schotse advocaat en auteur van reisgidsen George Omond in 1909. De golfsport was inderdaad kort voor 1900 aan de kust geïntroduceerd, toen een aantal in Brugge residerende Engelsen in Knokke een stuk duingrond huurden en er een bescheiden golfcourt aanlegden. In 1909 ontstond de Knokke Golf Club, met een eigen baan die was ontworpen door de belangrijke golfbaanarchitect Harry Shapland Colt en een clubhuis in cottagestijl. De Golf Club

Het kursaal van De Haan, afgebeeld op een promotiefolder voor Hôtel des Familles, 1909

Het drukbevolkte strand van Middelkerke met op de achtergrond het kursaal. Foto Antony, 21 juli 1929

TUSSEN LUXE EN POPULARISERING. DE KUST TIJDENS HET INTERBELLUM (1919-1939)

Aan de vooravond van het zomerseizoen van 1914 klonk in de seizoenskrant *La Saison d'Ostende* alles nog zorgeloos en hoopvol: 'De elegante menigte die zich in Oostende verzamelt om er zowel van het kleurrijke en geanimeerde spektakel op het prachtige strand te genieten als om er deel te nemen aan de artistieke en sportieve activiteiten zal dit jaar bijzonder welkom zijn.' Maar vanaf juli slopen de oorlogsomstandigheden langzamerhand in de kolommen binnen. Aanvankelijk beperkte de krant zich tot enkele korte berichten op de tweede bladzijde, half verborgen tussen alle aankondigingen van het cultuurleven in de badstad. Na de Duitse inval op 4 augustus nam in de loop van de maand de berichtgeving over de internationale, nationale en lokale impact van de oorlog steeds meer ruimte in. De bevreemdende sfeer die de oorlogssituatie met zich meebracht was ook in Oostende merkbaar: 'Donderdag ontwaakte de stad onder een stralende zon die in schril contrast staat met de algemeen heersende angst,' klonk het. De oorlog leefde bij de badgasten, de eerste liefdadigheidsinitiatieven werden genomen, toeristen organiseerden inzamelingen. Het publiek in de badplaats veranderde: buitenlandse toeristen bleven weg, terwijl opvallend veel Waalse families hun weg naar zee vonden. De afgedrukte vreemdelingenlijsten die week na week korter werden, maakten de leegloop van de badstad voor iedereen tastbaar. De Oostenrijkse schrijver Stefan Zweig, die aan de vooravond van de Eerste Wereldoorlog in het gezelschap van schrijver Emile Verhaeren aan de Belgische kust vertoefde, beschreef in zijn autobiografie de sfeer eind juli: 'Plotseling waaide een koude wind van angst over het strand en veegde het schoon. Bij duizenden verlieten de mensen de hotels, er volgde een stormloop op de treinen, zelfs de meest goedgelovigen begonnen nu overhaast hun koffers te pakken'. Op 19 augustus 1914 verscheen de laatste editie van *La Saison d'Ostende*. Nauwelijks twee maanden later was Oostende een bezette stad. De plaats van de onbezorgde toeristen op het strand, de zeedijk of rond de kiosk op het Wapenplein werd ingenomen door Duitse soldaten. Een gelijkaardige sfeer heerste in andere badplaatsen: 'De gebeurtenissen van dit ogenblik zijn reeds een echte ramp voor de Belgische kust. Met de eerste

onrustwekkende berichten zijn de hotels als bij toverslag weer leeg gelopen. Er zijn nog Belgen en enige zeldzame vreemdelingen,' berichtte de *Gazette van Brugge* begin augustus. Een week later meldde de krant dat de Blankenbergse hoteliers hun personeel naar huis hadden moeten sturen wegens een gebrek aan gasten en schetste de journalist hoe de sfeer was omgeslagen: 'De Duitsers, die men hier acht dagen geleden nog in de hemel hief, zou men thans radbraken.' Kort na de bezetting staken de Duitse troepen de pier in brand, het symbool van het toerisme werd tot een hoop verwrongen oud ijzer herleid en kon zo niet meer als landingsplaats voor de Engelse vloot dienen. Het strand van De Panne werd overspoeld door vluchtelingen die hoopten met een vissersboot naar Engeland of Frankrijk te kunnen vluchten.

De zware gevechten aan het IJzerfront hadden een verwoestend effect op een aantal badplaatsen. Nieuwpoort-Bad werd herleid tot een landschap van brokstukken en kraters, met daarin enkel nog duidelijk herkenbaar het metalen karkas van de wintertuin van villa Crombez. Ook Westende, de eerste badplaats in de frontzone voorbij de IJzermonding, werd bijna volledig van de kaart geveegd. Fotoreeksen documenteerden de geleidelijke verwoesting van de badplaats. Enkel Grand Hôtel Belle-Vue overleefde dankzij het stevige betonskelet, al was het zwaargehavend. Middelkerke lag op zeven kilometer van het front en kreeg het eveneens zwaar te verduren. Enkele zeedijkvilla's werden als *Kommandantur* ingericht, terwijl andere villa's zware schade opliepen. De Panne lag in het kleine stukje onbezet België en werd zowel koninklijke verblijfplaats als rust- en verzorgingsplaats voor soldaten. Drie wat afgelegen villa's in het westen van de badplaats - eigendom van de families Bortier, De Terschueren en Maskens - werden in gebruik genomen door

De verwoeste villa Crombez met de aanpalende wintertuin op de zeedijk van Nieuwpoort, 1918

ANTONY.
150836.1

Het modernistische appartementsgebouw Résidence Duin aan het westelijke uiteinde van Albertstrand, een ontwerp van de Gentse architect Pierre Agon. Foto van de Duitse soldaat Karl Müller, augustus 1942

Appartementsgebouwen waren een facet van de grote bouwactiviteit die de hele Belgische kust tijdens het interbellum kenmerkte. In de grote badsteden Oostende en Blankenberge werden vooral in nieuwe stadsuitbreidingen tegen een hoog tempo huizen en kleine appartementen gebouwd, in de eerste plaats voor een lokale middenklasse en slechts in beperkte mate voor toeristen. In andere badplaatsen aan de Oost- en Middenkust – De Haan, Bredene en vooral Het Zoute – werden de voor de Eerste Wereldoorlog aangelegde verkavelingen volgebouwd met vrijstaande villa's. Dat waren investeringen van kapitaalkrachtige burgers uit het binnenland.

TE HOOG GEGREPEN AMBITIES AAN DE WESTKUST

Aan de Westkust – die zich voor de Eerste Wereldoorlog trager en later ontwikkelde – werden niet alleen in de bestaande verkavelingen tientallen villa's gebouwd, maar verrezen ook volledig nieuwe wijken. De badplaats Koksijde leek zich met de aanleg van het Quartier japonais en Quartier du Bois als een olievlek uit te breiden. De verkavelingen bouwden voort op de bestaande structuur, deels met behoud van het duinreliëf. Een drieënnegentig hectare groot gebied tussen Nieuwpoort-Bad en Nieuwpoort-Stad werd in 1928 door Henri Crombez te gelde gemaakt. De

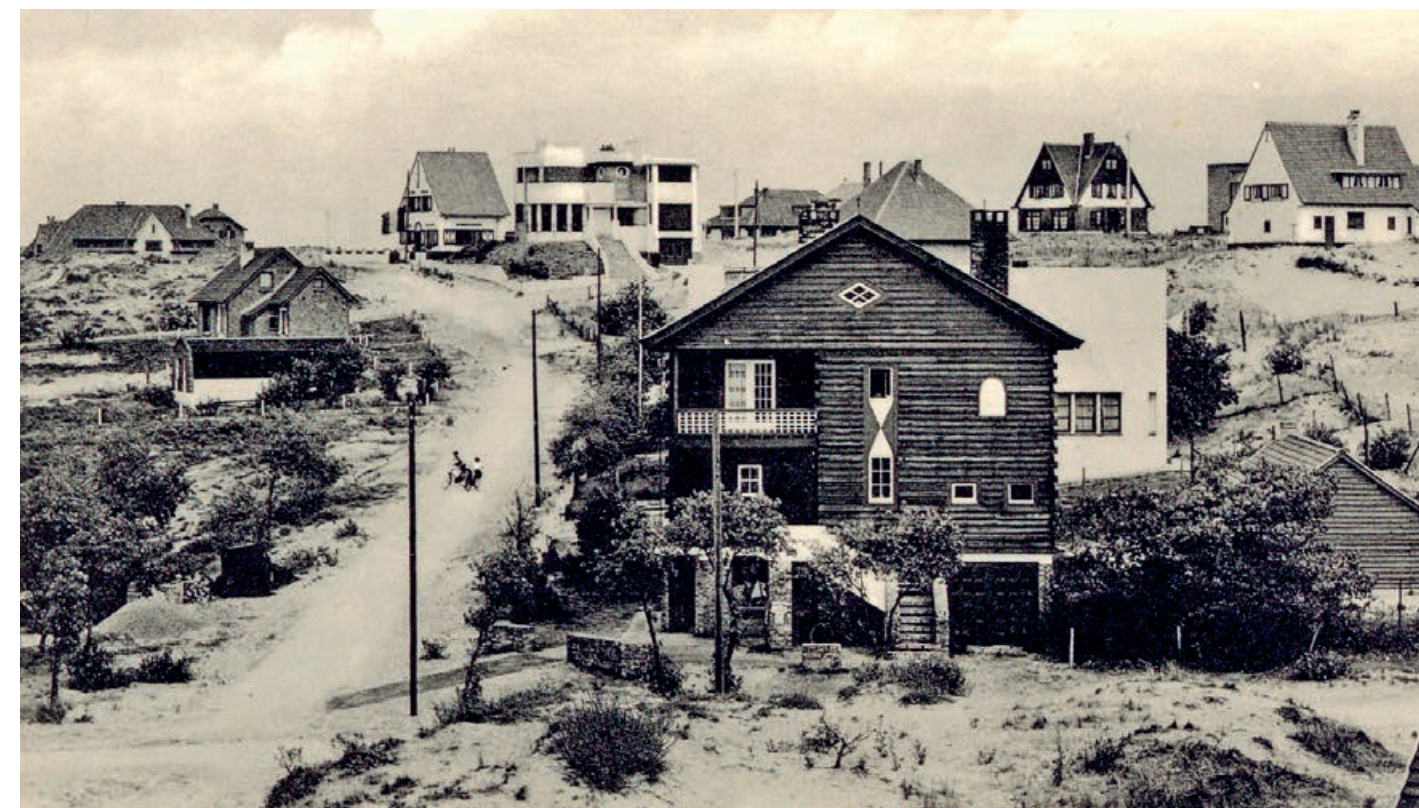

Modernistisch appartementsgebouw uit 1936 in de Oorloginvalidenlaan in Westende, naar een ontwerp van François Roussel. Prentkaart, ca. 1940

gronden werden opgekocht door de Société Immobilière et Mobilière du Littoral (SIMLI), een Brusselse vennootschap die er een groene verkaveling met behoud van het duinreliëf realiseerde. Ook De Panne werd uitgebreid toen grootgrondbezitter Pedro Ollevier, aangemoedigd door het bloeiende toerisme, zijn gronden ten oosten van de Zeelaan verkavelde. Veel van de relatief dicht op elkaar opgetrokken panden waren modernistisch getinte ontwerpen van de lokale architect Louis Legein. Een zeer ambitieus plan van Alexis Dumont voor een expansieve uitbreiding van De Panne in de richting van de Franse grens raakte dan weer niet verder dan de tekenafel.

De nog grotendeels onbebouwde duingebieden ten oosten en ten westen van Oostduinkerke werden in de jaren 1920 met wisselend succes ontwikkeld. In juni 1924 werd de Société Anonyme Duinpark-Bains opgericht, met als aandeelhouders onder meer burgemeester Désiré Brassine, gemeentesecretaris Isidoor Florizoone, architect Alexis Dumont en de Brusselse beeldhouwer Alfred Courtens. Ten oosten van Oostduinkerke bouwden zij de wijk Duinpark uit, een verkaveling waar het duinreliëf behouden bleef. Met het hotel Duinenhof als uithangbord genoot de wijk enige populariteit bij Vlaamse auteurs. Zo verbleef Felix Timmermans er in de jaren 1930 regelmatig. De villabouw in de wijk werd een vreemde mix van modernistisch geïnspireerde

vakantiehuizen, villa's die aansloten bij de landelijke architectuur en houten chalets. Een ambitieus project dat nooit van de grond kwam was de wijk Saint-André ten westen van Oostduinkerke. Op initiatief van enkele Engelse investeerders werd er in 1921 een golfterrein aangelegd naar een ontwerp van Harry Shapland Colt, de Engelsman die ook de court van de Royal Zoute Golf Club had uitgetekend. Met het oog op de verdere ontwikkeling van de omliggende gronden richtten zij in 1922 de Société Anonyme Saint-André op, maar al snel bleek de golf niet rendabel. De gronden werden van de hand gedaan. Gemeentearchitect Laurent Bruggeman tekende omstreeks 1935 een ontwerp voor een volwaardige badplaats, maar dat project bleek te hooggegrepen en werd nooit gerealiseerd. Enkel de boothotels La Péniche en Normandie, die er nog staan, getuigen nog van de toeristische ambities uit de jaren 1930 in Saint-André. De Société Anonyme La Plage de Groenendijk, die werd opgericht in 1922, slaagde er evenmin in een volwaardige badplaats uit te bouwen en was aan het begin van de jaren 1930 bovendien verlieslatend. Voor een volwaardige ontwikkeling was het wachten tot na de Tweede Wereldoorlog. Investeringen konden pas slagen als er een publiek was voor de honderden villa's waarvan gedroomd werd. Het was tijdens het interbellum een hard ontwaken voor Oostduinkerke.

De wijk Duinpark in Oostduinkerke met centraal de houten villa, in 1929 ontworpen door Jean Hebbelinck. Prentkaart uit de reeks *De Belgische landschappen*, late jaren 1930

In Koksijde vormt de kaarsrechte Zeelaan de ruggengraat van de badplaats. Links en rechts daarvan werden tijdens het interbellum nieuwe wijken aangelegd die maar met mondjesmaat met villa's bebouwd raakten. Luchtfoto gemaakt door het Amerikaanse leger op 4 augustus 1945.

Lichaamsbeweging en sporten wonnen tijdens het interbellum aan belang in het strandleven. Sporten onder begeleiding op het strand van Westende. Foto Antony, 13 augustus 1933

Drijvend ponton voor het strand van Westende van waarop zwemmers in zee konden duiken. Foto Antony, 4 september 1933

Turnen op het strand van Knokke ter hoogte van het Carlton Hotel aan het Albertplein. Foto Charles D'Hont, jaren 1930

Affiche voor De Panne ontworpen door Constant Notier, 1933

Promotieaffiche voor Het Zoute, Knocke en Albertstrand. Tekenaar A. Verbist brengt de moderniteit van de badplaats in beeld. Ook de koninklijke aanwezigheid wordt uitgespeeld, 1938

Het strand van Oostende op een drukke zomerdag in de late jaren 1950

DE MASSA IN BEWEGING. VAKANTIE AAN ZEE NA DE TWEEDE WERELDOORLOG (1940 TOT HEDEN)

Op 4 augustus 1945 maakte een Amerikaans verkenningsvliegtuig een vlucht over de Belgische kustlijn. Elke meter van het strand en de dijk, van de Nederlandse tot aan de Franse grens, werd in 244 foto's vastgelegd. Ze tonen op een scherpe en indringende manier de Belgische kust aan het begin van een periode waarin de definitieve stap naar het massatoerisme werd gezet en die het uitzicht van de kust opnieuw ingrijpend zou veranderen. In augustus 1945 kwam na vier jaar oorlog het toerisme langzaam maar zeker opnieuw op gang. In badplaatsen als Knokke, Blankenberge, Wenduine, De Haan, Middelkerke en De Panne lagen zonnebaders op het strand en op de zeedijk stonden al terrassen. Maar ook de talrijke sporen van de oorlog waren nog zichtbaar, de gaten in het stadsweefsel door de bombardementen van 1940 en 1944, en vooral de nauwelijks te overschatten

impact van de door het Duitse leger uitgebouwde Atlantikwall. Deze meer dan vijfduizend kilometer lange verdedigingslinie van Noorwegen tot aan de grens met Spanje was een ingenieus systeem van kustbatterijen, versperringen en ondersteuningsbunkers. In de eerste jaren van de Tweede Wereldoorlog was het strand nog toegankelijk geweest voor de lokale bevolking en konden kinderen er tussen de prikkeldraadversperringen spelen. Maar vanaf 1942, het jaar waarin Hitler het officiële bevel voor het bouwen van de Atlantikwall gaf, werden strand en dijk voor de burgerbevolking verboden terrein. De zeedijk veranderde in een haast ondoordringbare wand: de straten naar de dijk werden afgesloten met bakstenen muren, de gelijkvloerse verdieping van villa's en hotels werd dichtgemetseld of ging schuil achter een bakstenen muur waarop, om de vijand te misleiden, in trompe-l'oeil ramen en deuren werden geschilderd. Het krachtigste voorbeeld van deze fysieke muur aan zee waren de Koninklijke Gaanderijen in Oostende, die over hun volledige lengte dichtgemetseld werden. Een reeks bunkers en geschutstellingen tussen de gebouwen moest de vijand afschrikken. In Oostende werden in de voet van het koninklijk chalet bunkers ingebouwd, terwijl er ook op de zeedijk een aantal bunkers stond. Misleiding en camouflage waren vaak eigen aan deze bunkers. Op de zeedijk van Knokke werd een bunker als 'dijk-bar' gecamoufleerd, met op de betonnen wanden zelfs een geschilderd logo van Compagnie du Zoute. Enkele honderden meter verderop was het kursaal van Knokke vermomd als een monumentale bunker, inclusief een valse kanonsloop. De stranden werden bezaaid met allerhande

Kinderen spelen op het strand van Oostende, tussen de oorlogsversperringen.
Foto van de Duitse oorlogsfotograaf Otto Kropf, 1940 of 1941

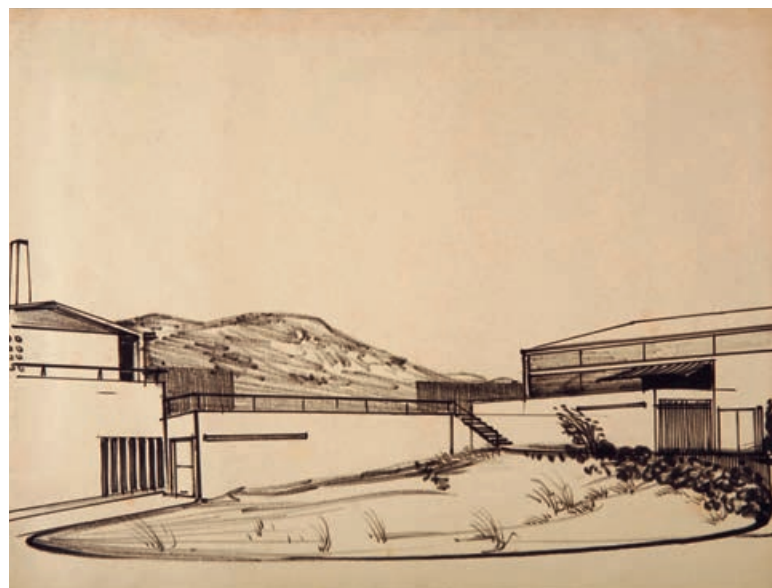
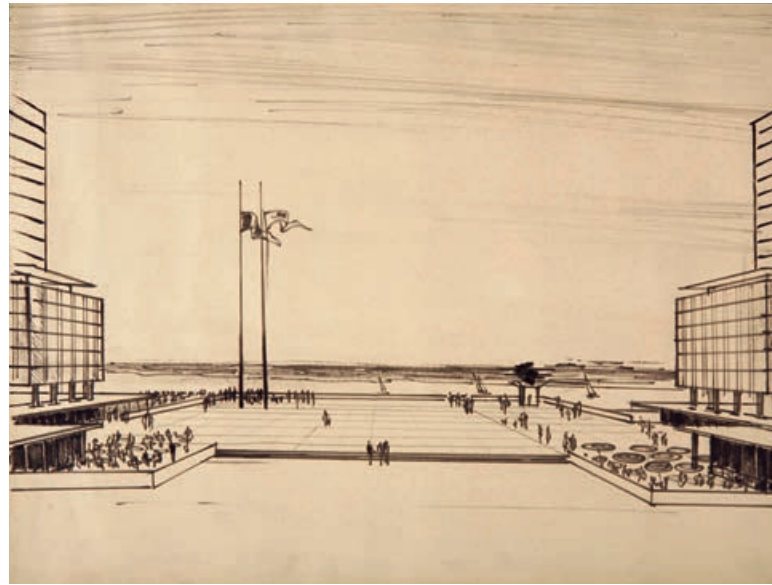
Luchtfoto van Oostende die is gemaakt door het Amerikaanse leger op 4 augustus 1945. De oorlogsschade is goed te zien, met het gesloopte kursaal en de verwoeste hotels De la Plage, Beau Rivage en Splendid op de zeedijk.

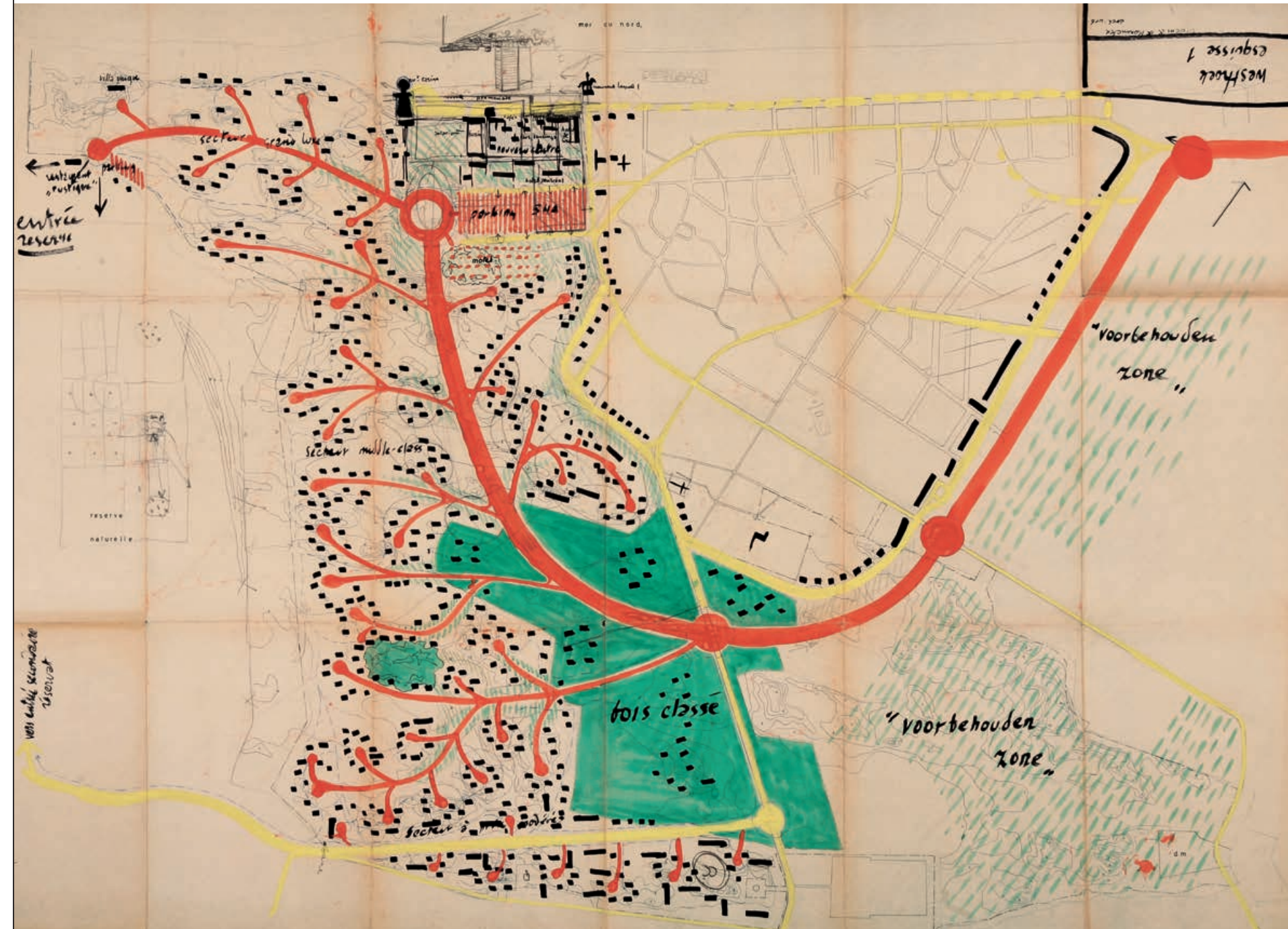
PLANNEN, BOUWEN EN ONTWERPEN

Het hotel had van oudsher het strand gedomineerd. Het bood een indrukwekkende aanblik vanaf 'hun' kant van het strand. De lange colonnade die zich eindeloos onder het hotel door uitstrekte, en zich aan weerszijden nog ver voortzette, behoorde tot het soort architectonische bedeksels dat de gebruikers ervan verrukte, opwond, en tot velerlei gebruik uitnodigde. Kinderen hielden ervan om door die lange colonnade-gang te rennen en de echo uit te proberen door het uitstoten van allerlei kreten.

– Eric de Kuyper, *Mowgli's tranen* (1990)

Architect Renaat Braem ontwierp in 1957 een uitbreiding voor De Panne, met aan de zeedijk grote gebouwen en commerciële ruimtes. In het achterliggende duin- en bosgebied plande hij villa's die in het landschap waren geïntegreerd. Braem tekende niet alleen aanlegplannen maar ook impressies van het plein met hoogbouw aan de zeedijk en van de villawijk.

De speelzaal van het kursaal van Oostende was afgewerkt met plafondschilderingen van Henri Privat-Livemont. Kansspelen waren cruciaal voor de inkomsten van het kursaal.
Foto Antony, 13 september 1926

De grote concertzaal van het Oostendse kursaal. Foto Antony, 13 september 1926

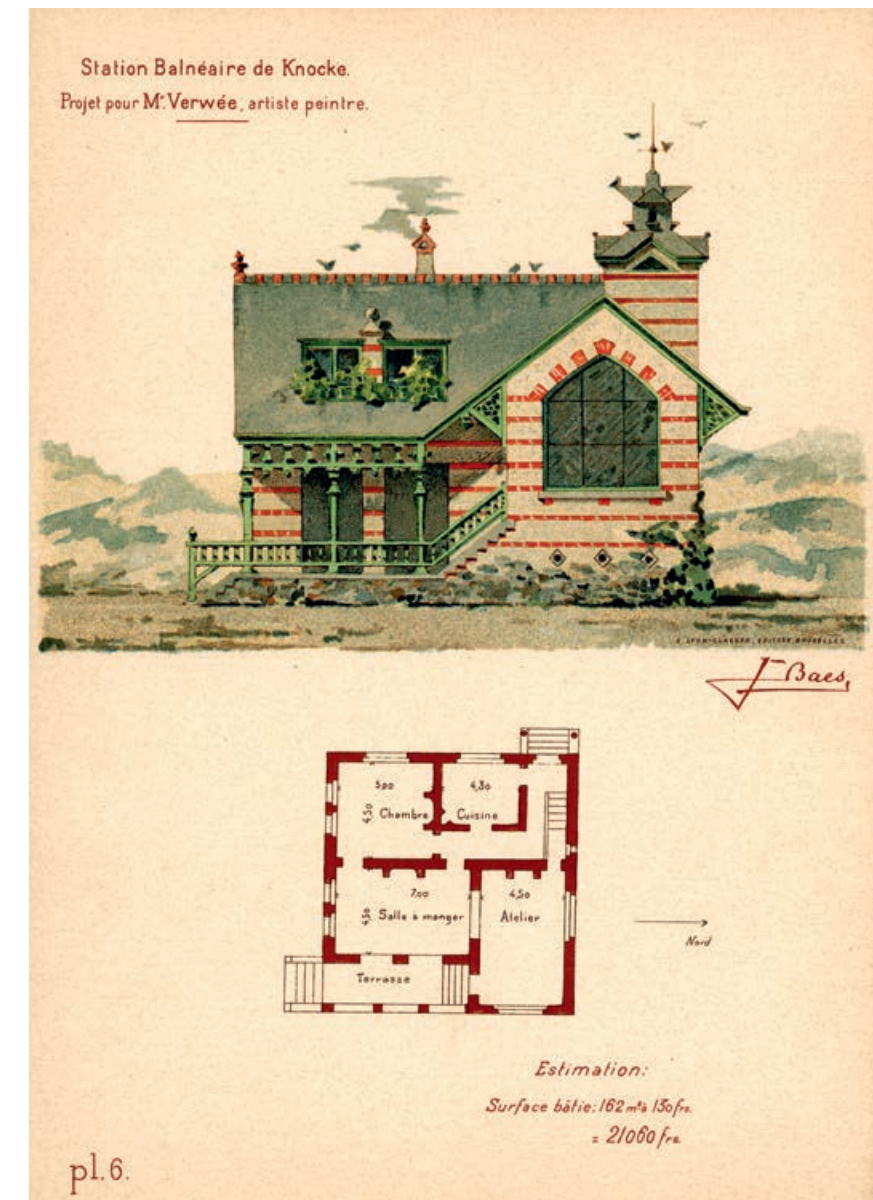

Decorateurs uit India aan het werk bij de verfraaiing van de zogenaamde 'Indische zaal' in het kursaal van Oostende, ca. 1900.

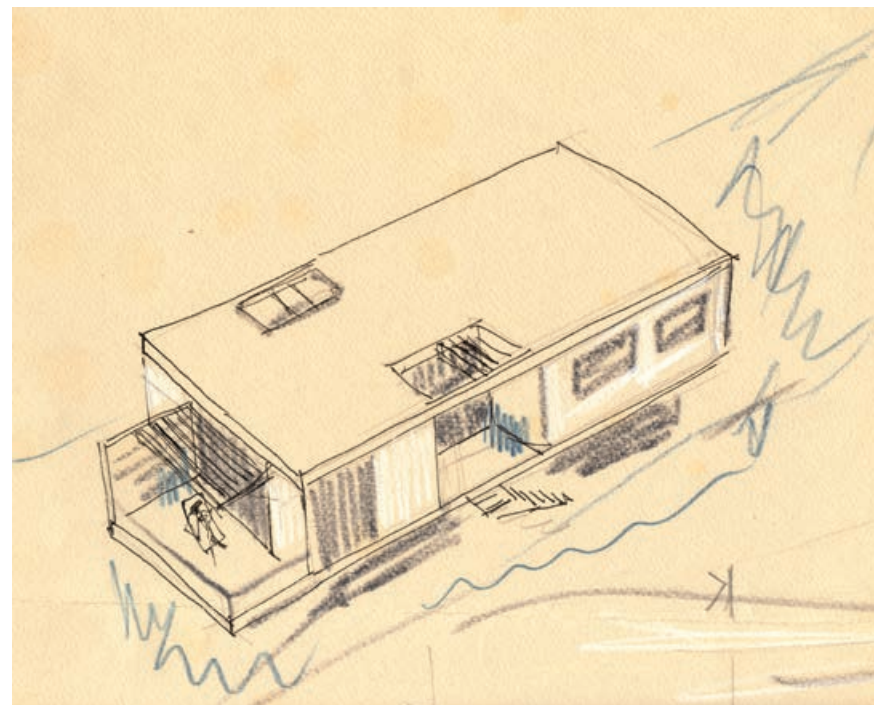
Het centrum van de badplaats De Haan, ca. 1900

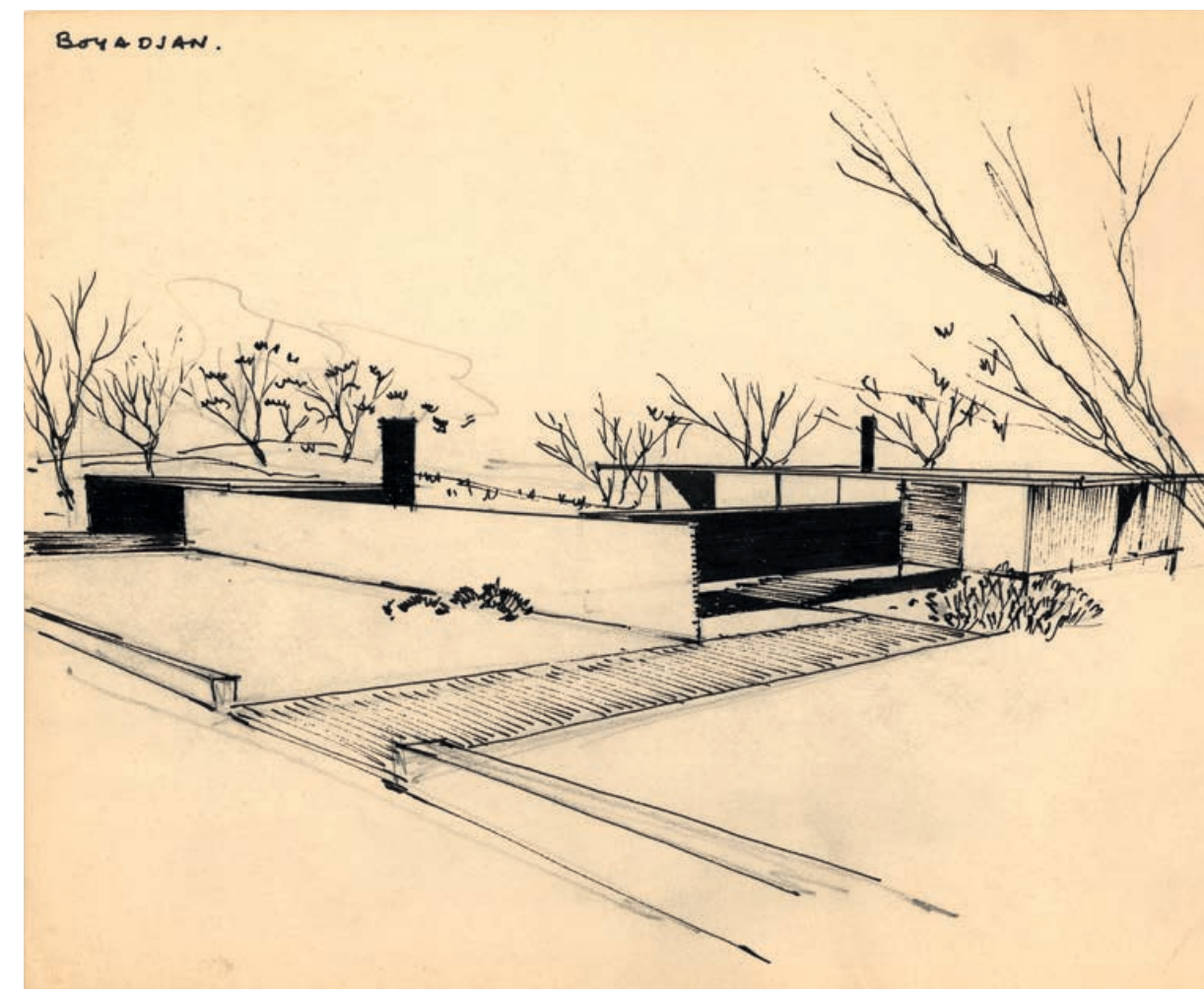
Tekening door Jean Baes van de villa die hij in 1888 voor kunstschilder Alfred Verwee in Knokke ontwierp. Villa Fleur des Dunes is een van de eerste voorbeelden van een pittoresk vakantiehuis in deze badplaats.

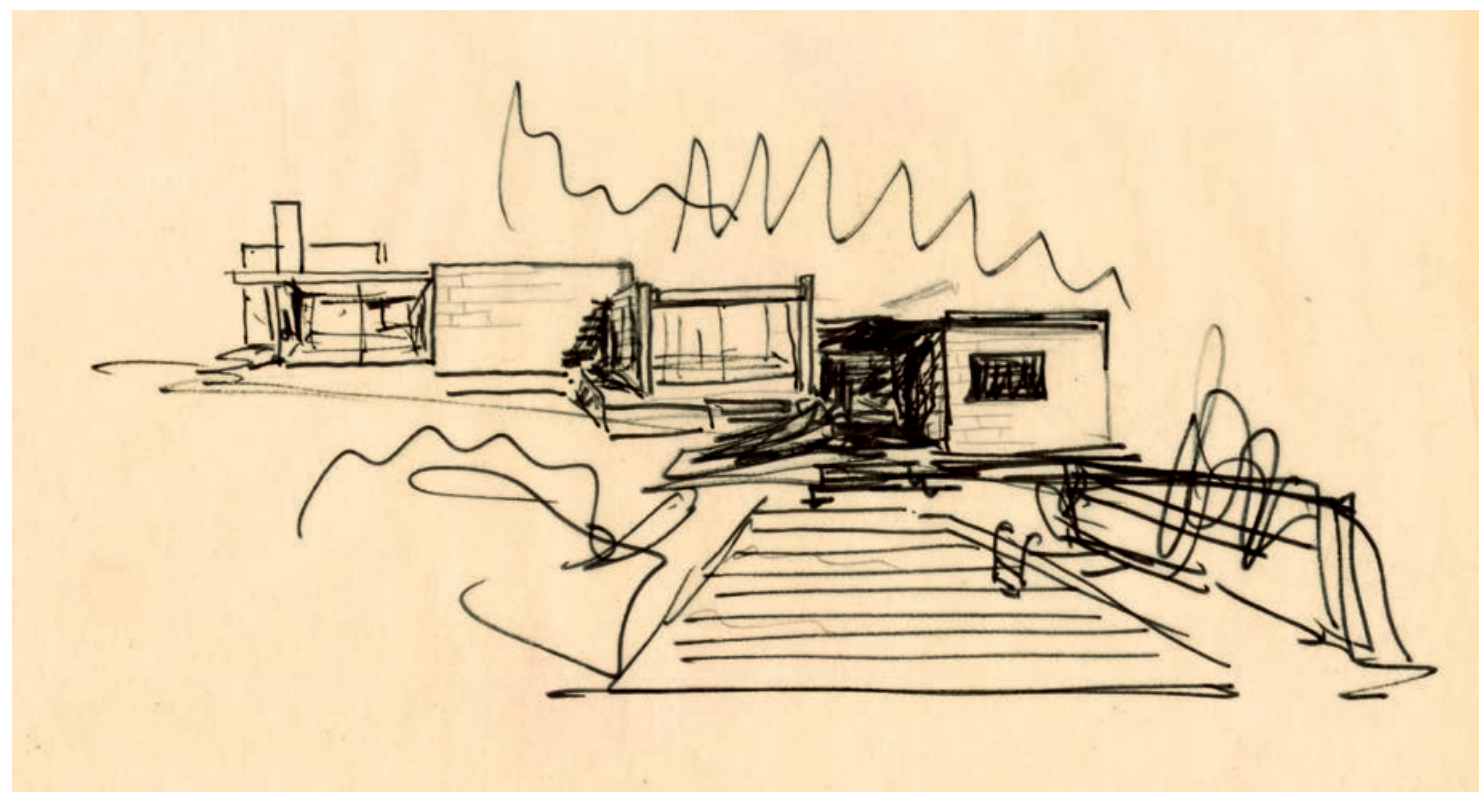
De prille badplaats Knokke met enkele villa's. Foto René Desclée, 1900

Ontwerpschets van Paul Felix voor de villa van dokter Hofman op de duin Hoge Blekker in Koksijde, 1959

Perspectieftekening van de villa die Peter Callebout ontwierp voor de heer Boyadjan in de Mosweg in Nieuwpoort-Bad, 1959

Ontwerpschets van Paul Felix voor de villa Hyfte of Trapegeer in de Fazantenlaan in De Panne, 1968

Jacqmain ging nog een stap verder en liet de villa Le Pangolin, het buitenverblijf van Volkswagenimporteur Pierre d'Ieteren in de bossen van Het Zoute, verzinken in het landschap. De villa is als het ware herleid tot een immens dakvolume dat de golving van het terrein herhaalt.

De idee van villa's die zijn opgenomen in het landschap is ook aanwezig in de SIMLI-wijk in Nieuwpoort-Bad. Architect Peter Callebout kon in een klein deel van de wijk als een soort curator optreden en ontwierp er een twaalfstal villa's die dichterbij Hedwig Speliers omschreef als 'huizen in de duinenplooien uitgezet'. Volgens architect Albert Bontridder creëerde Callebout met zijn ontwerpen de enige plaats aan de Belgische kuststrook die niet door de 'chaotische bouwindustrie' werd verpest. De aanzet gaf Callebout met zijn eigen woning, waarvan de eerste ontwerpen uit 1954 dateren. De basis van het huis wordt gevormd door parallel geplaatste muren waarop het platte dak rust. De bakstenen wanden delen het huis op in enerzijds een smalle zone met keuken, hal en technische ruimtes en anderzijds een

brede leefruimte. De ontbijthoek en het werk- en zitgedeelte vormen samen een grote ruimte, met daarin een vrij geplaatste massieve haard als een structurerend element. De lange wanden en de opengewerkte zijmuren doen sterke perspectieven op de omgevende natuur ontstaan, waarin het huis zeker in de zomer bijna volledig lijkt op te gaan. In de periode 1954-1968 tekende Callebout de plannen voor nog een tiental woningen in de wijk, lage volumes met een plat of licht hellend dak. In zowat alle ontwerpen vormt een grote leefruimte de kern van het grondplan, een plaats waar de bewoners als het ware met de natuur geconfronteerd worden. Het sobere materiaal- en kleurgebruik van geschilderde baksteen en vergrijzend cederhout werkt de integratie in het duinlandschap in de hand. Terrassen, luifels of doorlopende muren betrekken de woningen op de omgeving en helpen om een boeiende dialoog tot stand te brengen tussen interieur en natuur. De wijk zal vanaf de late jaren 1960 architecten blijven inspireren.

EPILOOG

SLOPEN OF BESCHERMEN?

*Gebouwen en steden dragen littekens, net als iedereen.
En om die littekens is het te doen.*

– Tom Lanoye, *Het derde huwelijk* (2006)

—

YOU WIN SOME, YOU LOSE SOME. EEN KUSTVERHAAL IN TIEN BESCHERMINGEN

—

De beste garantie op het behoud van gebouwen is, zeker aan de kust, ervoor zorgen dat zo'n gebouw een vorm van 'wettelijke bescherming' geniet. De voorbije halve eeuw werden enkele honderden voorbeelden van de architectuur van het kusttoerisme als monument beschermd; ze liggen onregelmatig verspreid over de hele kust. Grote symbolen, fraaie villa's en kleine constructies vertellen samen een verhaal over het toerisme van de late negentiende eeuw tot in de jaren 1960. In steden als Oostende en Blankenberge gaat het om tientallen villa's en belangrijke getuigen van het toeristische leven. In een badplaats als Bredene genieten slechts drie getuigen van een eeuw toerisme bescherming. In De Haan, Westende, Koksijde en De Panne werden volledige of fragmenten van toeristische verkavelingen beschermd als stads- of dorpsgezicht. Het verhaal achter deze beschermingen, waarvan de eerste dateert uit 1978 en de meest recente uit 2023, toont een geschiedenis van geslaagde initiatieven, gemiste kansen en gestrande procedures. Het is van 'redden wat er te redden valt', in een toeristisch landschap vol littekens.

1978 - MIDDELKERKE, VILLA COGELS

Op 21 februari 1978 ondertekenden toenmalig minister van Nederlandse Cultuur en Vlaamse Aangelegenheden Rika De Backer en staatssecretaris voor Begroting en Streekeconomie Mark Eyskens het beschermingsbesluit voor de villa Cogels op de zeedijk van Middelkerke. Deze allereerste bescherming van de architectuur van het kusttoerisme was en is tot op vandaag een van de meest controversiële en symbolische beschermingen. Voor een goed begrip moeten we zes jaar verder teruggaan in de tijd, naar 1972. Toen werd de Rijksdienst voor Monumenten- en Landschapszorg opgericht, waardoor eindelijk een deskundige administratie in het leven werd geroepen om het monumentenbeleid ook in de praktijk te brengen. Een van haar eerste taken was het opmaken van een inventaris van het bouwkundig erfgoed, die de basis moest vormen voor een meer systematisch beschermingsbeleid. In West-Vlaanderen werd gestart met het arrondissement Veurne, een gebied met daarin de kustgemeenten Nieuwpoort, Koksijde en De Panne. De resultaten van de inventaris werden in 1982 gepubliceerd in een vuistdik deel van de reeks *Bouwen door de eeuwen heen*.

Inmiddels had de administratie het Europees Monumentenjaar 1975 aangegrepen om, vooruitlopend op de inventarisatie van het hele grondgebied, een beeld te krijgen van het belangrijkste erfgoed in elke gemeente. Met de hulp van vrijwilligers en heemkundige kringen werd een soort van 'doe-het-zelf-inventarisatiecampagne' opgezet, wat resulteerde in honderden steekkaarten over gebouwen van alle types en uit alle periodes. De architectuur van het kusttoerisme kwam in deze fiches - zeker wat Oostende en Middelkerke betrof - goed in beeld. Op basis van de aangereikte motivatie van het belang van een gebouw, een vermelde acute bedreiging of andere opportuniteiten vormden de fiches een dankbaar uitgangspunt voor de bescherming van markant bouwkundig erfgoed. Dit proces werd geholpen

door een nieuw decreet op de bescherming van monumenten, stads- en dorpsgezichten dat op 3 maart 1976 van kracht werd, ter vervanging van een wet uit 1931. Het decreet vertrok van een veel ruimere definitie van het begrip 'monument', waardoor de bescherming van het kusterfgoed beter te verdedigen en te motiveren was.

De keuze voor een laat-negentiende-eeuwse eclectische villa lijkt in hedendaagse ogen misschien vrij vanzelfsprekend, maar was dat in 1977 zeker niet. De wetenschappelijke studie van de negentiende-eeuwse architectuur en haar diverse neostijlen stond nog in haar kinderschoenen. Met het boek *Moderne bouwkunst in België* van Pierre Puttemans was in 1975 een eerste omvattende geschiedenis van de negentiende- en twintigste-eeuwse bouwkunst in België verschenen, maar het hoofddaccent lag daarin op de art nouveau en het modernisme van de jaren 1930 en 1960. Het ruime publiek had nog maar weinig belangstelling voor de typische belle-époquearchitectuur. Idealistische intellectuelen en artistieke vrijbuiters namen in die jaren bezit van de slecht onderhouden en met sloping bedreigde huizen van de Cogels Osylei in Antwerpen, tot op vandaag een van de belangrijkste belle époque-ensembles in Vlaanderen. Het grote publiek schatte pas later de wijk ten volle naar waarde. In deze context was het opstarten van een beschermingsprocedure voor de met de sloop bedreigde villa Cogels allesbehalve evident. Het pand was eigendom van een Brusselse vennootschap die het wilde vervangen door een tien bouwlagen hoog appartementsgebouw. De redding van de villa was eigenlijk tot mislukken gedoemd, want op het ogenblik van het ondertekenen van het beschermingsbesluit was de bouwvergunning al afgeleverd. Uiteindelijk bleef enkel de gevel bewaard, met inmiddels daarachter het hoge appartementsgebouw. Dit compromis, dat men met enige overdrijving als Belgisch surrealisme kan omschrijven, was slechts mogelijk door de welwillendheid van de bouwpromotor en de architect: een verplichting tot het behoud van de gevel was

juridisch niet afdwingbaar. Wellicht ligt achteraf bekeken daar de belangrijkste verdienste van de bescherming van de villa Cogels: het op de kaart zetten van de bescherming van het kusterfgoed en het openen van het debat daarover. De bescherming werd in 1978 gemotiveerd op basis van de begrippen 'artistieke en historische waarde', die niet verduidelijkt werden. Vandaag de dag interpreteren we de historische waarde van dit 'monument' ongetwijfeld anders dan destijds bedoeld was. In het beeld van de eclectische natuurstenen gevel waarachter een appartementsgebouw van tien bouwlagen opdoemt, zit de kwetsbaarheid van het kusterfgoed verrat, zoals het ook in een oogopslag de historische gelaagdheid van de geschiedenis van het bouwen met zicht op zee vat. De bescherming van de gevel heeft dan ook een hoge symbolische waarde: ze is een blijvend en tastbaar bewijs dat de vastgoedsector het beschermen van kusterfgoed niet in de hand werkte. Terzelfder tijd versterkte de uitkomst van dit proces het geloof dat het behoud van villa's op de zeedijk wel degelijk mogelijk was, en dus het nastreven waard.

1980 - MIDDELKERKE, VILLA DORIS

In 1980 kreeg, opnieuw op de zeedijk van Middelkerke, villa Doris de status van beschermd monument. Het ging om een gaaf bewaarde vakantiewoning van omstreeks 1900, opgetrokken naar de plannen van Albert Dumont. De bescherming van de laatste getuigen op de zeedijk was hiermee ingezet, al moest men zich tevredenstellen met het weinige dat er nog was. Het beeld van de

—

1. Hotel Bristol in neo-Moorse stijl op de zeedijk van Blankenberge was een van de oudste toeristische gebouwen van de badplaats. Gesloopt in 1991 2. Villa Maritza op de zeedijk van Oostende. Beschermd in 1996 3. De gevel van de villa Cogels op de zeedijk van Middelkerke. Foto Werner De Baere, 1978 4. Villa Cogels in Middelkerke, na de voltooiing van het appartementsgebouw. 1982 5. Interieur van de villa Maritza op de zeedijk van Oostende. Beschermd in 1996 6. Belle-époquehuizen in de Muscarstraat in Oostende. Beschermd in 2005 7. Villa La Tourelle op de zeedijk van Oostende. Beschermd in 2000

1

2

3

4

5

6

7